

sében, szerveződésében is nagy szerepet játszott).

Bár elsősorban tudományos-történeti munka, a kötetet – amelyből csupán egy alaposabb korrektúrárt hiányoltam, úgy érzem, még egy szemfüles korrektori olvasat minden bizonnyal kiszúrta volna a szövegben maradt pár bosszantó hibát – jó szívvel tudom ajánlani nemcsak kutatók-

nak, hanem bárkinek, aki múltunk és általa jelenünk jobb megismerésére törekszik. Reményeim szerint a fentiekből már valamelyest képet kapott e megkerülhetetlen nyomdaipari vállalkozásról az olvasó – persze igazán teljes képet akkor kaphat, ha felüti a Tibori–Újvári-kötetet, és amellet, hogy tájékozódik, gyönyörködik is.

Botházi Mária

■ JEGYZETEK

1. Tibori Szabó Zoltán: *Edidit et typis Minervae Claudiopolitanae*. In: *A kolozsvári Minerva története és bibliográfiája (1920–1948)*. 91.
2. Vö. i. m. 15.
3. I. m. 59.
4. I. m. 56.
5. I. m. 72.
6. *Előszó*. I. m. 7.

AZ OTTHONOSSÁG ELVESZTÉSE

Schein Gábor: *Svéd*

nyom által lenni

■ A *Svéd* történetének alaphelyzete egy teljesen valószerűtlennek tűnő vállalkozás: Grönewald úr svéd ex-diplomata halála előtt nyomozást indít örökbe fogadott fia, Ervin valódi családja után. Grönewald úr rendelkezésére mindössze egy név és egy helyszín áll: Ervin nagynénjének neve az átvételi dokumentumon egy ausztriai menekülttáborból, ahová '56 után gyűjtötték össze a magyarországi menekülteket. A regény cselekményének elemei, feszes és elliptikus szerkezete, dinamikája, a nyomkövetésre és nyomolvasásra sokat bízó technikája egy detektívtörténet narratíváját sejteti. A detektívtörténet azonban itt másodlagos szál, a nyomozás mint a megismerés, a múlt feltárásának, az identitás újrakonstruálásának a metaforája tételeződik, s a felfejtés sikere is minimum kétséges.

A megszállott tárgygyűjtő Grönewald úr látszólagos célja visszaadni Ervint önmagának, erőfeszítései arra irányulnak, hogy egy valódi történet által váltsa ki fogadott fiát a tárgyak közül, melyeket mániákusan rendszerez, és melyek köré mindenféle történeteket konstruál. Látszólag Ervin az egyetlen, akinek történetét Grönewald úr semmiképpen sem akarja képzeletével feltölteni, s eredetét és identitását „objektív” elemek segítségével igyekszik (újra) felépíteni.

A regény így rendkívül rétegzett és heterogén – találunk benne levelet, intézeti feljegyzéseket, orvosi korrajzokat, fényképeket, amelyek így egy elég bonyolult, de nagyon izgalmas narrációs struktúrát hoznak létre. Ezt az amúgy is heterogén elrendeződést tovább bonyolítja a nyelviség és a fordíthatóság kérdése. A regény folyamán végig kiemelt jelentőséggel bír

az át- és lefordítás problémája, arra a lényegi kérdésre viszont mégsem kapunk választ, hogy ki hogyan, milyen nyelven kommunikál, s ez milyen mértékben korlátozza vagy segíti elő a megértést, például Grönewald úr Bíró doktornővel, Bíró doktornő Ervinnel való beszélgetései milyen nyelven zajlanak (magyarul? svédül? angolul?), de azt sem játssza ki a regény, hogy a háromévesen a svéd családdhoz kerülő magyar nyelvű Ervin hogyan beszél örökbe fogadó szüleivel, hogyan tanul meg svédül, hogyan integrálódik ebbe a nyelvi struktúrába és környezetbe stb.

Úgy tűnik, a *Svéd* nem annyira erről, mint inkább a terek vagy a *savak életéről* akar elmondani valamit. A svéd Grönewald úr számára teljesen mást jelentenek a magyar '56-os események, az ausztriai menekülttábor, ahonnan Ervint kvázi megvásárolja, Újlipótváros terei stb. Ezek a – főleg közép-kelet-európai – terek és szavak azonban összefonódnak a használók életével és történetével, s kölcsönösen meghatározzák egymást, amely meghatározottsághoz Grönewald nem mindig képes viszonyulni (pl. szinte már megmosolyogtató, ahogyan csak a nyomozás közben, Lipótvárosban sétálgatva, merül fel Grönewald úrban először, hogy fia zsidó származású lehet: „A családi név alapján feltételezte, hogy Ervin anyja zsidó volt. Arra azonban eddig nem gondolt, hogy akkor Ervin is az”).

A fordítás/fordíthatatlanság problémája akkor is jelentkezik, amikor bizonyos dokumentumokat svédről magyarra kell fordítani, éppen a savak története miatt: a zsidók deportálásával vagy az '56-os eseményekkel kapcsolatos „szótár” elemei szükségképpen mást jelentenek Grönewald úrnak, mint Bíró doktornőnek, vagy amit jelenthetnek majd magának Ervinnek. Ez jól látszik akkor is, amikor Grönewald a 2006-os zavarások ideje alatt éppen Pesten igyekszik Stiller

Anna nyomára bukkanni, de az akkor zajló kormányellenes tiltakozásokból csak tüntetőket lát és könnygázt, nem érti és nem is érdekli az esemény kontextusa és tétje. Mindközben azonban a közösségi megmozdulás észrevétlenül beszüremkedik a személyes történetébe, s a Stiller Anna utáni nyomozásba („A Nyugati pályaudvar épülete előtt zászlókkal fölszerelt, ordítózó, kapucnis fiatalokat látott, amint nagy csoportokban a Duna felé vonultak. A szállodához neki is arra kellett mennie. Az arcukat sokan sállal tarták el. Látott már ilyesmit, a kíváncsiságnak egy szikrája sem lobbant fel benne. Figyelembe véve a térde és a csípője állapotát, volt oka az aggodalomra. Akármi történjék, őt most egyedül az érdekli, hogy minél előbb visszajusson a szobájába, és lefekhessen”).

Bíró doktornő is folyamatosan „fordít”, miközben olvassa Anna kórlapját, és értelmezni próbálja az intézetben dolgozó orvosok analizisét. Egyrészt a kórlap töredékessége és fragmentáltsága okozza a fordítás nehézségeit. A fordíthatatlanság tartományai pedig gátolják a Stiller Anna történetének megismerését és egységes egészé szervezését. Másrészt van egy generációs korlát is, amely Bíró doktornő és Stiller Anna közé áll, illetve egy a saját szüleitől halott, merőben eltérő kommunizmustapasztalat. Bíró doktornő pontosan érzi, hogy elsikkad a történet, mert a személyes és kollektív történetek folytonosságában bekövetkező szakadások megakadályozzák ezen történetek olvashatóságát, s nincs már, aki megérthetné Stiller Anna tapasztalatait, aki olvasni vagy beszélni tudná a nyelvét. Azt a nyelvet, amely a diktatúra játékszabályai szerint szerveződik. Ahogy Grönewald úr is arra a következtetésre jut Stiller Anna történetével kapcsolatban, hogy „egy világ választotta el a jelent

1969-től. Átugorhatatlan szakadék, a megértés lehetetlensége”.

A fordítás Ervin életében is meghatározó. Egy olyan történetet fordít, melynek főszereplője egy saroklakás foglyaként él, amelynek ablakából az író mindig más személyt választ ki magának a piac forgatagából, s azokat egy-egy történettel „ajándékozta meg”, akárcsak saját apja a tárgyakat. Az apa szintén megjegyzeteli fia levelét, azaz lefordítja a történeteket a saját perspektívájára és nyelvére.

A regény nagy része a fordítás mellett olvasással (mint az értelemadás aktusával) telik: a Karinnek szóló levelek olvasásával, Ervin levelének, az apa lábjegyzeteinek, a kórlapnak, a tárgyak történetének az olvasásával. A szereplők ugyanúgy és ugyanolyan ütemben olvasnak, mint maga az olvasó, s nyomról nyomra bukkannak rá egy-egy múltbéli összefüggésre, az olvasóval egyazon pillanatban. S miközben ezeket a nyomokat felfejtik, a szövegeket le- és átfordítják, személyes történetük összefonódik egy kollektív, a sajátnál jóval kiterjedtebb tapasztalattal.

egy családregény vége

■ A család történetének a közép-pontjában a Grönewald-lakásbeli asztal áll, amit a német birodalmi vámhivatal foglal le az elhurcolt zsidók által hátrahagyott más javakkal együtt. Mint később kiderül a lábjegyzetelt levélből, a család Teresa apjától kapja hozományba a bútort, s tulajdonképpen az asztal történetének napvilágra kerülése katalizálja Grönewald úr gyűjtési szenvedélyét: „Annyira dühös lettem, amiért tudtukon és beleegyezésünkön kívül bele lettünk rángatva ebbe az egészbe, hogy pusztán kézzel össze tudtam volna törni az asztalt. Aztán lehiggadtam, és másként döntöttem. En magam is el-

kezdtém gyűjteni a tárgyakat. Hogy megőrizzek a történeteiket. Hogy történeteket találjak nekik.”

Az óriási tölgyfaasztal a lakás enigmatikus darabja, amelyet nem lehet kidobni; nem tudnak tőle megszabadulni, úgy tűnik, teljesen meghatározza a család életét: Grönewald urat gyűjtésre predesztinálja, Ervin az asztal alatt tölti egész gyermekkorát, s a ragasztott bélyeg rejtélyét kutatja, ott zajlanak a nagy családi kibékülésre tett kísérletek és kudarcok, Teresa körülötte tölti mindennapjait. Az asztal jelképezni látszik mindazt, amit a családban elfojtanak és elhallgatnak – ez az „örökség” maga az elfojtás, az öncenzúra, az elfedés, a hallgatás és a félrefordulás reflexe, képessége. A család története is összefonódik ily módon egy jóval kiterjedtebb történettel, a bútordarab megkerülhetetlen érintkezési pontként van jelen a személyes és a közösségi között, az egyéni és a kollektív traumák elválaszthatatlanságáról árulkodik. De összefügg a megoszthatóság kérdésével, az elbeszélhetőség kudarcával, és paradox módon egyúttal a mesélés szükségszerűsége is megmutatkozik benne.

Grönewald úrnál ezért is válik szenvedéllyé a tárgyak gyűjtögetése, valamint a kísérlet arra, hogy történetet adjon mindennek, és egyúttal egyszerre birtokoljon mindent. Azonban nemcsak a tárgyak birtoklásáról van szó, hanem végső soron az Ervinéről is, akit mégiscsak pénzért váltanak ki Teresával, s aki ellenállni látszik a történetkonstruálásnak: nincsen olyan értelemben vett „eredete”, mint a tárgyaknak, pl. nem lehet tudni valódi születési évét, az okmányaiiban szereplő dátum azt a napot rögzíti, amikor Stockholmba érkezett, az anya megtalált nyilatkozatai között pedig sosem esik szó róla, mintha soha nem is létezett volna.

ki az anya?

■ Az identitás(ok) válságának és újradefiniálásának problémája erőteljesen az anyakérdéshez kapcsolódik. Magáról Stiller Annáról azonban csak közvetve lehet a szereplőknek tudomásuk, kórlapokról, különböző intézményi papírokból származnak az információk, azok viszont már eleve interpretációkat közvetítenek az anyáról. A lipótmezei elmeógyógyintézetből származó kórlap alapján Stiller Annát krónikus paranoid skizofréniával diagnosztizálják, amely nyilatkozatai igazságértékének elbizonytalanításához vezet. Az örület nyelve szembekerül a kezelők objektív és racionális nyelvével. Ugyanakkor a különböző elbizonytalanító effektusok eliminálják ezeket az éles határokat és oppozíciókat, s Bíró doktornő értelmezései egyenesen az örület és a normalitás közötti határ meghúzásának önkényességére mutatnak rá.

A megfigyelés és a vallatás mintázatai az intézetbeli kezelése alatt és a rendőrségen Anna nyilatkozatai alapján nagyon hasonlóan működnek, s valószínű, hogy ő maga is ugyanazokat a technikákat alkalmazza mindkét intézményben, ami szintén megnehezíti az értelmezők számára az utólagos rekonstrukciót. A folyamatos, funkcionális és hierarchizált felügyelet Anna számára mindkét tér sajátossága: a Gép, amely a sokrétű, automatikus és

névtelen hatalom megtestesítője, egyszerre vonatkozhat az állam hatalmi viszonyaira, de a kezeléseket ellenőrző és felügyelő jellegére és eszközeire is.

A rendőrség és elmeógyógyintézet egymásra íródására épülnek rá a Kádár-kor paradox viszonyai: egyrészt azok ellenőrzése, akik maguk is ellenőrzéssel vannak megbízva, másrészt az állandó megfigyelés, amelyben nincsenek egyértelmű viszonyok, s így egyértelmű ítéletek sem szülehetnek.

Így ebben a konstellációban nem csupán az apa „jogi koholmány”, de azzal, hogy az anya mint jelen lévő, érzéki tanú hiányzik, elvesztve egyszeriségét és megfosztva a felelősség hordozásának tapasztalatától, hiányának kérdése kiterjed a genealógiára is, ezzel egy dekonstruktív genealógiát eredményezve. Ráadásul a tanúság és az eredet kérdésével összefügg az identitás, illetve az idegenség problémája is – Ervin végig abszolút másként van jelen kapcsolataiban. S a tanúság megrendülése egyúttal az atyai szó, a logosz megrendülésével is együtt jár – ezért a szöveg heterogenitása, s ezért olyan döbbenetes, hogy az apa utolsó erejével megjegyzeteli fia Karinnak küldött levelét. Felkutatja az anyát, és Ervinre hagyja, aki mintegy megörökli a saját identitását, amit végül is az apa konstruál neki.

Kész Orsolya

